

◆ Mirzə Ələkbər Sabir – 160

MİRZƏ ƏLİ-ƏKBƏR SABİR SATİRASININ QAYNAQLARI

Dahi şairimiz Mirzə Əli-Əkbər Sabir milli və dini qövmün dərdlərini bəşəri faciənin ayrılmaz hissəsi kimi gösrərməyi bacarıb. “Hophopnamə” tək cə şeir toplusu deyil, həm də sahilləri gülüş olan göz yaşı okeanıdır. Xalqın həyat faciəsinin min illər öncəsini, min illər sonrakı vəziyyətini Sabir ətrafındakıların timsalında tam mənası ilə dəqiqliklə qələmə ala bilib. Elə bir problemimiz qalmayıb ki, şair ona toxunmasın, gördüklərinin ancaq “dördüdə birini” yazmağa macal tapan şairin “Hophopnamə”sində elə bir şeir yoxdur ki, poetik möcüzə nümunəsi sayılmasın. Sabir dühası böyük ruhun, dönməz əqidənin, sarsılmaz etiqadın, dərin biliyin və müstəsna istedadın qovuşuğunda ərsəyə gəlib. Şair dilimizin lüğət fondundakı sözlərdən zərgər dəqiqliylə istifadə edərək əruz vəzninin qəliblərində ziqiymət xəzinə sərvəti yaradıb.

Sabir satirasının qaynaqları haqqında danışarkən, onu belə təqsim etmək olar:

1. Quran ayələrinə, Peyğəmbər və imamların hədislərinə işarət;
2. Türk və farsdilli klassik divan şairlərinə istinad və nəzirələr;
3. Çağdaşı olan şairlərin şeirlərinə reaksiya;
4. Tarixi ədəbiyyatdan faydalanma;
5. Mətbuatda verilən elmi və ədəbi-siyasi informasiyalara münasibət.

Zamanının problemlərini oxucusuna daha yaxşı çatdırmaq üçün şair, onların daha yaxşı bildiyi məlumatı dediyi mətləblərin əhatəsində baş vermiş ən önəmli tarixi hadisələri qələmə alır. Şair oxucusunu elə öz səviyyəsində bilikli saydığı üçün işarəli sözlərini izahatsız, birbaşa deyir. Məsələn, Qurani-Kərimin 61-ci əs-Səff surəsinin 8-ci ayəsində buyrulur:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

(Yuridunə liyutfi-u nur-Əllahi bi-əfvahihim vəllahu mutimmu nurihi və ləv kərih əl-kafirun)

Məali: “Onlar Allahın nurunu öz ağızları ilə ufürüb söndürmək istəyirlər. Kafirlərin xoşuna gəlməsə də, Allah öz nurunu tamamlayacaq”. (Rəhmətlik akademiklər Ziya Bünyadov və Vasim Məmmədəliyevin təqdimatı)

Sabir bu ayəni əsas götürərək yazırdı:

***Gər ağız küləkli kişilər püfləməsəydi,
Bir şəm ki, Haqqdan yanır, əlbəttə yanardı.***

Beytdə şair şam dedikdə Haqq yolunda şərlə vuruşanları, həm də özünü nəzərə çarpdırır. Kafirlər şamı söndürməyə nail olsalar da, yəni mücahidləri cismən məhv etsələr də, onların amalı – Allah nuru sönməyəcək, daha da gurlanacaq və tamamlanacaq. Şair kafirlərə “ağız küləkli kişilər” dedikdə, onların boş, hərzə danışdıqlarını da ifadə etmiş olur. “Ərşin altında bir sıra gizli xəzinələr vardır ki, açarları şairlərin dilləridir” – hədisinə gizli işarə ilə “pula sitayiş edən şairlər” Sabirin təziyanələrinə hədəf olur. O yazıqlar bilmir ki, varlığının qəpik-quruşuna satılmaqla özlərində olan xəzinələrin açarlarını bir də heç vaxt tapa bilmədən itirirlər.

XV yüzil Osmanlı şairi Merzifonlu Şeyx Əbd ər-Rəhim Nizam əd-Din Rumi (ölümü 1458) Tövbənamə”sindəki bir beytlə yaddaşlarda qalıb:

***Tövbə, ya Rəbb, xəta rahinə getdiklərimə,
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə.***

Bu beyt o qədər məşhurlaşır ki, onu gözəl xətlərlə xəttatlara yazdırıb zərrin çərçivədə divardan asırdılar. Uveysi bin Mehmed (1561-1628) bu beytdən ilhamlanaraq “Tövbənamə” yazır:

***Peyrəv oldum o soxənpərvərə, etdim tövbə,
Daima rəhsipəri-əmdü xəta etdiyimə.***

Azərbaycan poeziyasında ilk dəfə Ağa Məsih Məhəmməd oğlu Şirvani (1687-1765) bu beyti öz şeirində işlədib:

***Sənə zahirdir, əya, Həyyi-xəbiru dana,
Olsa hər mazivü müstəqbəlü məxfi peyda,
Qul şəhindən eləyən cürmü yaşurmaq nə rəva?
Əhv qıl, eyləmişəm çox qələtü səhvü xəta.
“Tövbə, ya Rəbb, xəta rahinə getdiklərimə,
Bilib etdiklərimə, bilməyib etdiklərimə.”***

– bəndi ilə başlayan “Tövbənamə”sində bu məşhur beyti nəzərə çatdırır. Beytin gözəlliyi ondadır ki, Quran ayəsi, demək olar ki, sözbəsöz tərcümə olunub. Sabirin “Bura say!...” dialoq şeirində camaatla Zilli-Sultan mükəllimədə ancaq bu beyti o dövrün İran rəsmisi “Tövbənamə” kimi söyləyir.

Sabir şeirinin mənbələri bilavasitə tarixi hadisələrlə də sıx bağlıdır. İran və Türk qövmlərinin tarixini çox mükəmməl bilən şair, hətta ən zərif misallara müraciət etməkdən də vaz keçməyib.

Araşdırıcı Mehmet Karaaslan “Tarihte muhteşem cavaplar” adlı kitabında aşağıdakı hadisəni nəql edir:

“1861-1876-cı illərdə Osmanlı sultanı olmuş Sultan Əbd əl-Əzizin zamanında İstanbulda əsl çingənə, yeni qaraçı olan Hüsam Əfəndi adlı

bir şəxs şəhr-əmin, yəni, bələdiyyə başqanı, mer idi. Mühasibəçi, yəni hesab-kitab işinə baxan da Kürd Əhməd Əfəndi idi. Hazırcavab şair, müdrik diplomat olan Sədr-əzəm Keçəçizadə Fuad Paşadan bir gün soruşdular:

– Şəhr-əmanətində nə var, nə yox?

– Nə olacaq? Çingənə çalar, kürt oynar – deyə Sədr-əzəm hazırca-vablığını göstərmişdi.”

Sabir bu əhvalata “Kürd çaldıqca, boru çingənə oynar – derlər...” misrası ilə başlayan taziyanəsində işarə edib.

Sabir ən çox xalqın dillər əzbəri olan Mövlanə Məhəmməd Füzuli qəzəllərinə satirik nəzirələr yazmaqla mövzunun daha tez qavranılmasına nail olub. “Təhsili-ülum etmə ki, elm afəti-candır” (“Can vermə qəmi-eşqə kim, eşq afəti-candır”), “Ah eylədiyim nəş’eyi-qəlyanın üçündür” (“Ah eylədiyim zülfi-pərişanın üçündür”), “Məndə ar olsaydı, ölmək ixtiyar etməzmidim?” (“Əql yar olsaydı, tərki-eşqi yar etməzmidim?”) kimi nəzirələrində Sabir, qəzəllərin bəhr təfiləsini də qoruyub saxlayıb.

Mirzə Əli-Əkbər Sabir böyük Türk şairi Namiq Kəmalın

**“Top patlasın, atəşləri afaqa saçılısın,
Cənnət qapısı can verən ixvana açılısın!
Dünyada nə bulduq ki, ölümdən də qaçılısın?!
Dünyada şəhadətlə bütün kam alırız biz,
Osmanlılarız, can veririz, nam alırız biz”**

– şeirindən təsirlənərək bütün Türk tarixini əhatələyən “Fəxriyyə” kimi monumental şedevrini ərsəyə gətirərək ilk dəfə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 26 avqust 1907-ci il 32-ci sayında nəşr edib.

**...Teymur şəhi-ləngə olub tabeyi-fərman,
Xan Toxtamışi eylədik al qanına qəltan,
Ta oldu Qızıl Ordaların dövləti viran,
Məskov şəhinə fəidəbəxş oldu bu meydan,
Əlyövm uruslaşmaq ilə zişərəfiz biz!
Öz dinimizin başına əngəlkələfiz biz!**

Şair farsdilli poeziya nümunələrindən, mətbuatda gedən informasiyalardan yeri düşdükcə şeirlərində böyük ustalıqla bəhrələnib. Hafiz Şirazin dillər əzbəri divanındakı üçüncü şeirləri olan

**Del mirəvəd ze dəstəm, sahib-delan Xudara,
Dərda ke, razi-punhan, xahəd şod aşekara.
(Ürəyim əlimdən gedir, ürəklərin sahibi olan Allah,
Dərdlər ki, sirr gizlinindədir, aşkara çıxmaq istər)**

– beytinə şair “Molla Nəsrəddin” jurnalının 25 aprel 1910-cu il 16-cı sayında “...” imzası ilə “Asudəlik bu saət” satirası ilə İrandakı siyasi şəraiti qələmə alıb:

**Asudəlik bu saət yerdən göyə cəhanda,
Var isə vardır ancaq İranda hər məkanda;
Təbrizdə, Sərabda, Xalxalda, Xançobanda,
Qeyrətli Şahsevəndə, hər anda, hər zamanda,
Lorlarda, Şıxgözəldə, Keşkanda, İsfəhanda,**

***Tehranda, əncüməndə, kabnetdə, parlamanda,
İşlər bütün həqiqət, sözlər bütün güvara,
Dərda ke razi-punhan, xahəd şod aşekara.***

Sabir yeri düşdükcə, əcnəbi sözlərini də satirik şeirə gətirməklə, dövrünün mənzərəsini daha da dolğun əks etməyə nail olub. Uçitel, çernil, qramafon... tipli rus dili vasitəsilə cəmiyyətin dilinə keçən sözlər avropameyilli obrazlar üçün xarakterikdi. "Molla Nəsrəddin" jurnalının 18 iyul 1910-cu il 28-ci sayında "Bir gül" adı ilə nəşr olunan taziyanəsində deyilir:

***Vaiz ki, çıxar minbərə, hey püflər odu,
Təkfirə qoyar kimin ki, eşq isə MODu.
Vardırsa deyəsən bu xazini-niyranın,
Ağzında EKSTRENNİ kafir ZAVODu.***

Azərbaycan ədəbi dilində alınma sözlər kimi "mod" (dəb), "ekstrenni" (fövri, cəld) və "zavod" sözləri ilk dəfə Sabirin şeirində işlənib.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının 7 mart 1910-cu ildə çıxan 10-cu sayında "Kablai Fetzullah, nazimi: Ağlar güləyən" imzası ilə çap olunan şeirdə bir neçə Avropa mənşəli əcnəbi sözü ilk dəfə olaraq şair işlədib. Təsvir edilən tipin diliylə heyretin əndazəsini göstərmək üçün söylənən bu sözlər yerində istifadə olunub:

***Min mənim tək kablayi bir Sonyanın dildadəsi,
Min mənim tək pakdin bir RUMKANın üfdadəsi,
Min mənim tək mö'minin bilməm nolub səccadəsi?
Bəndəlik qeydin qırıb olmuşdur azad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!***

***Beş deyil, on beş deyil, hər yan baxırsan – var MADAM,
Ev madam, mənzil madam, BALQON madam, talvar madam,
SİRK madam, QASTİN madam, PASSAJ madam, BULVAR madam,
Müxtəsər, əqlim çaşıb, ey dad-bidad, Ərdəbil!
Bir də namərdəm əgər etsəm səni yad, Ərdəbil!***

"Millət şərqişi" adlı şeir 26 fevral 1910-cu ildə "Zənbur" jurnalının 5-ci sayında Qoca bəy imzasıyla nəşr edilib. Şair burada ilk dəfə "avtomobil" və "vaqon" sözlərini şeirimizə gətirib:

***Minbə'd ciddü cəhdin yoxdur bizə lüzumi,
Zira ki, əsri-halın bambaşqadır rüsumi,
Məktəb sevir cəmaət, təqdis edir ülumi,
Tərcih edir VAQONU ata, ulağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!***

***Seyr etməyə fəzani icad olur balonlar,
Bir yandan AFTAMİLLər, bir səmtdən VAQONlar,
Hər ixtirayə dair təsis olur SALONlar,
Vallah, bular azıblar başdan-ayağa, millət!
İndi bir az da dincəl, baş qoy yatağa, millət!***

Düzdür, "aftamil" kimi keçən sözü, daha sonra, "Həqiqət" qəzetinin 14 iyun 1910-cu il 137-ci sayında imzasız çap etdiyi şeirdə "avtomobil" kimi yazır:

**...Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır,
Biz hələ AFTOMOBİL minməyiriz...**

“Səda” qəzetinin 3 iyun 1910-cu ildə çıxan 127-ci sayında “Təbəət” adlı şeirində Mirzə Əli Əkbər Sabir maarifçilik yolunu xalqın nicatı üçün bir istiqamət kimi göstərir. Johannes Gensfleisch zur Laden zum Gutenberg (1397-1468) Çində II yüzillikdən mövcud olan nəşriyyat ənənəsini Avropada tətbiq etməklə ilk kitab çapçılığının, mətbəəçiliyinin banisi kimi tanınır.

Sabir hər sözə çox böyük həssaslıqla yanaşırdı. Dilimizdə ədəbli səslənməyi üçün almanac Yohan Gensflyayş zur Gütenberq kimi səslənən adı Hütenberq kimi yazıb.

**– Kəşf oldu kimin sayeyi-sə'yində bu sən'ət?
– Göstərdi HÜTENBERQ bu sən'ətdə məharət!**

“Məlumat” qəzetinin 4 iyul 1911-ci il 3-cü sayında N.İ.Qasımovun “Ə.Sabir, yaxud xəstə şairimiz” məqaləsində şairin bu son beyti nəşr olundu:

**Razıyam ölməyə mən, leyk qaçır məndən əcəl,
Gör nə bədbəxtəm, əcəldən də gərək naz çəkəm.**

– beyti A.Səhhət 1912-ci ildə “Hophopname”nin ilk nəşrinə yazdığı müqəddimədə verdi. Beyt tezliklə geniş yayıldı, hətta farscaya tərcümə edilərək laədri (müəllifi məlum olmayan) kimi daha geniş coğrafiyada tanındı:

*(Mən be mordan razıyam, pişəm nəmiayəd əcəl,
Bəxtə-bəd bin, kəz əcəl həm naz mibayəd kəşid)*

من به مردن راضیم پیشم نمی آید اجل
بخت بد بین کز اجل هم ناز می باید کشید

Sətri tərcümə: “Mən ölməyə razıyam, önümə əcəl gəlmir,
Pis bəxtə bax ki, əcəlin də gərək nazını çəkim”

Burada ölməz Şəhriyarın bir beyti yada düşür:

**Fars şairi çox sözlərini bizdən aparmış,
Sabir kimi bir süfrəli şair bəxil olmaz.**

– beytdəki “bəxil” sözü bizim indi işlətdiyimiz paxıl mənasında yox, ərəbcəsindəki xəsis anlamındadır.

Qarşısına qoyduğu məsələni aydınlığı ilə bildiyindəndir ki, hansı forma və məzmununda yazacağını asanlıqla təyin edə bilib. Sabirin şeir ecazını daha yaxşı öyrənmək üçün onun şeirinin qaynaqları məsələsinə də xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

Hacı Firudin QURBANSOY

